

Katarzyna CHROBAK
Wrocław

Poradnik w (nie)dobrym stylu. Literatura poradnikowa – na wybranych czeskich i polskich przykładach w ujęciu aksjologicznym

Keywords: Czech literature, popular literature, specialist literature, guide, axiology
Słowa kluczowe: literatura czeska, literatura popularna, literatura fachowa, poradnik, aksjologia

Abstract

The purpose of this article is (taking into account the historical aspect, the latest reading research in Poland and the Czech Republic as well as the analysis of the current publishing offer) to illustrate the changes occurring in reading preferences. An attempt to define and analyse the role of contemporary literature of guides, which, especially within the last few years, has dominated both the Czech and Polish literary market, will be discussed here in terms of the social aspect, taking into account the preferences of readers, their perception capabilities and the thematic requirements of the recipient for a specific literature. The historical background of literature of guides in Poland and the Czech Republic aims to show both the continuity of this specific branch of literature over several centuries, as well as a number of changes including conditioned, among others, by fashion, changing the way of life and the expectations of readers, or finally the marketing strategy. The axiological aspect, however, will reveal a wide range of standards and criteria for the evaluation of guides' literature, among which will be the sender, recipient, subject and language.

Celem artykułu jest (uwzględniając aspekt historyczny, dane najnowszych badań czytelniczych w Polsce i Czechach oraz analizę aktualnej oferty wydawniczej) ukazanie zachodzących zmian preferencji czytelniczych. Próba zdefiniowania oraz analizy roli współczesnej literatury poradnikowej, która zwłaszcza na przestrzeni kilku ostatnich lat zdominowała zarówno czeski jak i polski rynek literacki, zostanie omówiona tu w aspekcie społecznym, z uwzględnieniem upodobań czytelników, ich możliwości percepcyjnych oraz tematycznego zapotrzebowania odbiorcy na konkretną literaturę. Krótki rys historyczny literatury poradnikowej w Polsce i Czechach ma na celu ukazanie zarówno ciągłości tej specyficznej gałęzi literatury na przestrzeni kilku

stuleci, jak i szeregu zmian uwarunkowanych m.in. modą, zmianą sposobu życia i oczekiwaniami czytelników czy wreszcie strategią marketingową. Aspekt aksjologiczny ujawni natomiast szeroki wachlarz norm i kryteriów oceny literatury poradnikowej, wśród których znajdują się m.in.: nadawca, adresat, tematyka oraz język.

Literatura, jako całokształt twórczości piśmienniczej uwzględnia jej podział zarówno ze względu na: rodzaj, gatunek literacki, tematykę, okres historyczno-literacki, odbiorcę jak i jej wartości artystyczne oraz poznawcze. Literatura to zarówno dzieła artystyczne (literatura piękna) jak i teksty użytkowe (literatura stosowana). Wreszcie literatura, u której podstaw sensu istnienia zawsze jest jej odbiorca, to również swoiste zwierciadło gustów, potrzeb i zainteresowań.

Literaturę poradnikową należącą do kręgu kultury popularnej/masowej tzw. popkultury charakteryzuje jej powszechny oraz przystępny w odbiorze charakter. Przeciwwstawiana literaturze wysokoartystycznej w zdecydowanej większości nastawiona jest na zaspokajanie specyficznych potrzeb estetycznych i poznawczych szerokiego kręgu odbiorców. Odbiorcą tego typu literatury może być także czytelnik literatury pięknej, wystąpi tu jednak w roli – biernego odbiorcy. Sama konstrukcja wypowiedzi „poradnika” (czes. *příručka*) nastawiona jest bowiem na jego praktyczność i użyteczność. Ten aspekt literatury poradnikowej pozostał niezmienny od kilku stuleci. Utylitarny charakter zarówno przed kilkoma wiekami jak i współcześnie dość trafnie odzwierciadla obraz jej czytelników. Jednak to XXI wiek literaturze poradnikowej nadał specyficzny kierunek rozwoju i charakter – upowszechnił ją, spopularyzował, a nawet nobilitował i to nie tylko dzięki bogatej tematyce, ale również (a może nawet przede wszystkim) dzięki sylwetkom autorów. Literatura poradnikowa stała się bowiem jednym z produktów ogromnej maszyny przemysłu współczesnej kultury. Na ocenę tekstu literackiego przez współczesnego odbiorcę ma wpływ cały szereg „okoliczności towarzyszących” literaturze. Na plan pierwszy wysuwa się więc nie sam tekst literacki i jego recenzja (jak niegdyś bywało) lecz raczej marketingowe dodatki, których rolą jest ów tekst uatrakcyjnić i sprzedać.

Początków literatury poradnikowej należy jednak szukać znacznie wcześniej niż na przełomie XX/XXI wieku. Na gruncie polskim doskonałym przykładem może być XVI wieczne dzieło nieznanego autora: *Zachowanie żywota panieńskiego przez trzynaście artykułów, których panny naśladować mają* (1530), w którym to autor dzieląc panny na cztery różne typy udziela im rad, omawiając trzynaście cnót w jego mniemaniu godnych naśladowania. Również XIX wieczna literatura polska obfitowała w poradniki. Ich adresatkami były przede wszystkim kobiety. Na łamach literatury poradnikowej doradzano jak dbać o zdrowie, urodę, stosowny ubiór czy nienaganne maniery. Tytuły ówczesnych poradników (niezwykle obszerne) dość trafnie odzwierciedlały tematykę oraz zawartość merytoryczną książki (czego nie sposób powiedzieć o wielu współczesnych publikacjach). Do najciekawszych XIX wiecznych pozycji należą:

- *Złota książka polskiej dziewicy* (J.A. Łukaszewicz 1895),
- *Piękność i zdrowie. Praktyczne rady, wskazówki i przepisy dla kobiet* (baronowa Staffe 1894),
- *Manualik damski czyli sposób odbywania paryskiej gotowalni obejmujący najpewniej a nieszkodzące sposoby zachowania piękności, naprawienia wad natury bez nadwężenia zdrowia, sztukę ubierania się przyzwoicie we wszelkich okolicznościach i sposób podobania się* (E. Celnart 1848),
- *O wychowaniu dzieci ze szczególniejszem do płci żeńskiej zastosowaniem* (T. Dziekoński 1828),
- *Złota rodzinna książeczka, czyli najwyborniejszy skarb domowy dla wszelkich stanów i zewsząd za skuteczny uznany* (J. Lompa 1852),
- *Poradnik domowy obejmujący sekreta gospodarskie, czyli zbiór przeszło 300 doświadczeń i sposobów w rozmaitych potrzebach gospodarskich, użyciu kuchennym, lekarskim, tudzież w fabrykach i handlu* (Ł.F. Szczeciński 1843),
- *Dwór wiejski. Dzieło poświęcone gospodyniom polskim, przydatne i osobom w mieście mieszkającym* (K. Nakwaski 1843),

– *Medycyna dla ludu wiejskiego zawierająca przepisy rozsądnego pielęgnowania zdrowia, unikania i leczenia zwyczajnych chorób małą liczbą pewnych środków lekarskich, a szczególnie przyzwoitym zachowaniem się, służąca plebanom, felczerom i rozsądnym gospodarzom, osobliwie w okolicach, które lekarzów nie mają* (H.P. Paulizki 1828).

Nadrzędnym celem XIX wiecznej polskiej literatury poradnikowej było udzielanie stosownych i pożytecznych rad oraz uzupełnianie pokładów wiedzy czytelników. W przeciwieństwie do wielu przykładów współczesnej literatury poradnikowej, ta utrzymana była w poważnym tonie. Misją wielu autorów było nauczać, ale również ostrzegać przed popełnieniem ewentualnych błędów:

[...] młode panienki wychodzą z klasztorów i wielkich pensjonatów z niedostatecznym pojęciem o czystości – i to jeszcze wybaczyć można. Ale już o wiele trudniej zrozumieć się daje to, że za ich powrotem do domu matki często systematycznie zaniedbują wpajania w nie poczucia potrzeby i obowiązku staranności około siebie. W późniejszym życiu dochodzą one same do tego instynktownie, a nieraz uczy je dopiero świat i otoczenie, kosztem bolesnych upokorzeń (Staffe 1894, s. 40)

Również początek XX wieku przyniósł w Polsce interesujące pozycje literatury poradnikowej: *Kilka myśli o wychowaniu w rodzinie* (C. Plater-Zyberkówna 1903) czy *Panna dorosła w rodzinie i społeczeństwie. Podręcznik życia praktycznego dla dziewcząt polskich wszelkich stanów* (M. Rościszewski 1905). Należy zauważyć, że ze względu na podejmowaną tematykę adresatkami tego rodzaju literatury nadal były przede wszystkim kobiety. Porady dotyczące dbania o urodę czy zasad *savoir vivre* u stanowiły cenne źródło wiedzy zwłaszcza dla młodych dziewcząt, pretendujących do miana idealnej narzeczonej czy żony.

Analogicznie do polskich przykładów, również na gruncie czeskim wiek XVI przyniósł większą ilość publikacji poradnikowych. Jest to naturalnie związane ze wzrostem ich popularności, ale przede wszystkim z powszechniejszym zastosowaniem druku. Wcześniejsze poradniki przybierały często formę krótkich rymowanek anonimo-

wych autorów lub były adaptacjami obcojęzycznych tytułów¹. Godnym wspomnienia zwyczajem praktykowanym w Czechach zwłaszcza w XV i XVI stuleciu było spisywanie przez rodziców/opiekunów poradników, których adresatami były ich dzieci. Ów spis cennych rad starszego i bardziej doświadczonego pokolenia wręczany był młodzieży jako prezent/wiano np. podczas uroczystości zaślubin. Stosownych ojcowskich rad udzielał synowi chociażby Jan Hasištejnský z Lobkovic:

Varuj se kvasiti a vystříhej se zlého tovaryšstva a svárlivého a opilého, aby přidržuje se takových, jich obyčejův na se tak nevzal... (Zíbrt 1890)

czy też Adam Starší Šturm z Hranic, który w dowcipnej formie udzielał życiowych wskazówek córkom:

Při jídle nerozprávějte ošklivého nic a za stolem sed'te nohama neklátíc. Když starší mluví za stolem, šetřte jich, nemluvte mnoho, leč tázány budete od nich. Jíst a ústa daleko otvírati je nemravnost a jazyk z úst vyplazovati neslušnost (Zíbrt 1890).

Ówczesne czeskie poradniki przybierały nierzadko dowcipną formę wierszowaną:

Udá-li se kdy siesti,
s poctivými lidmi jiesti,
nejprve toto radím tobě, měj tyto věci vždy při sobě
nehyzd' nikdy jídle sobě nižádného,
aniž púštěj v ústa noze svého,
ale buď obličej veselého.

Na stole nikdy nepoléhaj,
řiedko neb nikdy nezpievaj.
Také o to se pilně snaž,
hrachem, krup, jáhel nemaž.
Také o to se snažně potazuj

¹ Już na przełomie XI/XII wieku pojawiają się pierwsze utwory dotyczące dworskiej etykiety. Są to jednak tłumaczenia znanych europejskich utworów (najczęściej niemieckich, włoskich, francuskich). Jednym z najpopularniejszych i najczęściej tłumaczonych dzieł w całej Europie było: *De civilitate morum puerilium* Erazma z Rotterdamu z 1530 roku.

a nože masné neoblizuj; dále o to se snažně postaraj
a v zubích se při stole nepáraj.

(Zíbrt 1890)

Ze starszej literatury czeskiej na uwagę zasługuje również utwór z przełomu XVI/XVII wieku: *Mravové aneb naučení potřebná, jak dítky hned z mládí mravy a obyčeje dobré, ano i začátky pobožnosti znáti, jim zvykati a vyučovati se maj* - swoisty podręcznik savoir vivre'u adresowany do młodych ludzi wkraczających w dorosłe życie (Jiří Strejc z Záhřebu 1600).

Za interesujący przykład poradnika (będącego przekładem z literatury angielskiej) doby XIX wieku a niezwykle popularnego w Czechach, należy uznać „podręcznik życia intymnego”:

Rady a pokyny pro mladou nevěstu. Kterak se chovati a jak zacházeti s intimními a osobními vztahy ve svazku manželském ku prospěchu neznepřítelnosti této pozhena-né svátosti a pro slávu boží (Smythersová 1894).

Autorką poradnika, którego treść daleko odbiega od współczesnego rozumienia istoty życia intymnego, była żona angielskiego pastora. Przewodnik stanowi swego rodzaju instruktaż pożycia małżeńskiego, zbiór rad – stosownych zachowań w alkowie, które można ująć, jako „obowiązek, który żona powinna znosić z godnością”:

Pro nevěstu je ve většině případů zbytečné brániti se ženichovým započínáním sexuálního aktu. Ideálním manželem byl by ten, kdo by k své ženě přistoupil pouze na její vlastní žádost a pouze z důvodu zploditi potomstva. Takové jemnosti a nesobekosti však od průměrného muže očekávati nelze. Většina mužů, pokud nežije v sebezapření, bude sex vymáhati téměř denně. Moudrá nevěsta statečně protrpí nejvýše dva sexuální zážitky týdně v prvních měsících manželství a postupem času by se měla všemi možnými způsoby snažiti, aby se četnost styků snižovala. V tomto ohledu se použití dá předstíraná nemoc, ospalost či bolesti hlavy. S úspěchem se setkávají také večerní hádky, škorpění, popichování, sekýrování a hašteření zhruba hodinu předtím, kdy obvykle započiná svádění.

[...]

Moudrá nevěsta nikdy nedovolí, aby její muž viděl její tělo neoblečené, a nikdy nedopustí, aby on ukazoval své vysvlečené tělo jí. Pokud se sexu nejde vyhnouti, jest nezbytno, aby se provozoval v naprosté tmě. Spousta žen považuje za rozumné a užitečné nosit silnou bavlněnou noční košili a manžela oblékat do řádného pyžama. Noč-

ní úbory si manželé obléknou každý v jiném pokoji a při pohlavním aktu si je nemusí svlékat, tudíž dojde k nejnútnejšímu a nejmenšímu odhalení těl. Ve chvíli, kdy má nevěsta oblečenou košili a zhasla už všechna světla, postaví se tiše k posteli a očekává svého ženicha. Ten když tápavě vstoupí do místnosti, neměla by žena vydávat žádného zvuku, neboť by tomu mohl porozumět jako povzbuzení. Měla by ho nechat tápati ve tmě. Vždy jest naděje, že třeba zakopne a způsobí si malé zranění, kterého by mohla žena využít jako výmluvy a odepřít mu pohlavní styk. Když ji najde, měla by manželka ležeti co nejtoporněji. Jakýkoli tělesný pohyb z její strany by si mohl optimistický manžel vyložit jako vzrušení sexuální.

[...]

Nikdy by nemělo upadnout v zapomenutí jedno zásadní pravidlo manželství: dávat se musí pomálu, zřídka, a hlavně s nechuť (Smythersová 1894)².

Z punktu widzenia współczesnych poradników o podobnej tematyce dostępnych na rynku księgarskim, (zarówno autorów rodzimych jak i obcych) ta XIX wieczna publikacja pokazuje diametralną zmianę obyczajowości na przestrzeni zaledwie 100 lat. I chociaż podjęcie przez autorkę poradnika tematu tabu – jakim jest życie intymne, należy uznać za nowatorskie, to już sposób jego realizacji (zarówno dawniej jak i dziś) niełatwy jest do zaakceptowania.

Krótki rys historyczny literatury poradnikowej minionych stuleci, pozwala lepiej zrozumieć charakter współczesnych poradników. Prowadzone cyklicznie zarówno w Czechach (co 3 lata) jak i w Polsce (co 2 lata) badania dotyczące stanu czytelnictwa, pod względem ilościowym pokazują różnice pomiędzy czytelnikami obu krajów. Spadek zainteresowania literaturą w ogóle odnotowują zwłaszcza badania polskie. Cechą wspólną po obu stronach granicy są natomiast zmieniające się preferencje czytelnicze. Z roku na rok szeroko rozumiana literatura poradnikowa popularnością dogania/przegania tak popularne do tej pory kategorie czytelnicze, jakimi są romans czy kryminał. Dużym zmianom podlega również sama forma obcowania z literaturą (z tradycyjnej w kierunku multimedialnej; tablety, notebooki, e-booki, audiobooki).

² Oryginalny tytuł poradnika: *Sex Tips For Husbands And Wives*. Źródło cytatu: www.zena-in.cz [dostęp: 10.01.2015].

Dla porównania stan czytelnictwa w obu krajach. Deklaracje respondentów dotyczące czytania książek³:

Rok badania	Nieczytający / Polska	Nieczytający / Czechy
2007	–	17%
2008	62,2%	–
2009	–	–
2010	56,0%	21%
2011	–	–
2012	60,8%	–
2013	–	16%

Literatura poradnikowa skierowana jest do odbiorców poszukujących konkretnych informacji z danej dziedziny wiedzy/tematyki. Szeroko rozumiane poradniki pogłębiają wiedzę, udzielają rad, ale również po prostu dostarczają czytelnikowi rozrywki. Dotyczą zarówno sfery zawodowej (m.in. biznesu, prawa, ekonomii, pedagogiki) jak i prywatnej (m.in. hobby, zdrowia, urody, relacji międzyludzkich, kulinariów). Coraz większa popularność literatury poradnikowej na rynku księgarskim, dowodzi zarówno rzeczywistych zainteresowań i potrzeb czytelniczych, jak i kierunku zmian w obrębie funkcji literatury. Na rynku księgarskim zarówno w Polsce jak i w Czechach w lawinowym tempie przybywa różnego rodzaju poradników. Są to pozycje książkowe zarówno rodzimych autorów jak i przekłady światowych bestsellerów. Wśród autorów znajdziemy fachowców z różnych dziedzin wiedzy (m.in. lekarzy, psychologów, ekonomistów) ale również tzw. celebrytów (m.in. aktorów, piosenkarzy, modelek, sportowców, polityków). Na podstawie analizy aktualnej oferty wydawniczej można stwierdzić, że literatura poradnikowa jest coraz bardziej

³ Dane na podstawie raportów: Polska – Biblioteka Narodowa we współpracy z TNS Polska; <http://www.bn.org.pl/download/document/1362741578.pdf> [dostęp: 10.01.2015], Czechy – Ústavu pro českou literaturu AV ČR, Národní knihovna ČR; <http://www.ucl.cas.cz/cs/ctenari-a-cteni> [dostęp: 10.01.2015].

ekspansywna, a nawet wypiera niektóre gatunki literackie (zwłaszcza poezję). Wśród wydawnictw coraz więcej jest tych, które wyspecjalizowały się w wydawaniu wszelkiego rodzaju poradników.

W Polsce są to m.in.: ReadMe (szeroka oferta książek z zakresu: edukacji, podróży, hobby, zdrowia, biznesu), RES POLONA (oferta edukacyjna, poradniki i materiały dydaktyczne dla nauczycieli), Greg (materiały do egzaminów, „pomoce edukacyjne” tzw. ściagi dla uczniów), Verbum Wydawnictwo Pomocy Szkolnych (opracowania lektur, streszczenia), HARMONIA (publikacje z szeroko pojętej terapii pedagogicznej; dysleksji, dysortografii, logopedii), MUZA (poradniki i albumy z zakresu muzyki, sztuki, sportu, zdrowia, urody, biznesu), SENSUS (poradniki psychologiczne i motywacyjne dotyczące sfery emocjonalnej, rozwoju osobowości, samoświadomości), SEPTEN (tematyka związana ze zdrowiem, rozwojem osobistym oraz spędzaniem wolnego czasu).

Na czeskim rynku księgarskim przodującymi wydawnictwami specjalizującymi się w literaturze poradnikowej są: TAURIS (szeroka oferta pedagogiczna skierowana zarówno do uczniów jak i nauczycieli), Nakladatelství Nová škola Brno, Nakladatelství FRAUS, Nakladatelství PARTA, Nakladatelství ALTER (poradniki metodyczne, pomoce naukowe dla wszystkich typów szkół), Nakladatelství LINDE (poradniki z dziedziny prawa, marketingu i ekonomii) oraz najprężniej działające Nakladatelství GRADA (poradniki w wersji tradycyjnej oraz multimedialnej o tematyce związanej ze zdrowiem, hobby, kulinariami, biznesem itp.).

Coraz więcej wydawnictw ukierunkowuje swoją działalność na „produkcję” poradników, ponieważ w ten sposób zapewniają sobie stabilną sytuację na rynku księgarskim. Literatura wysoka, w tym przede wszystkim poezja od dłuższego już czasu schodzi na margines zainteresowań większości czytelników. Współcześnie to nie rzetelna recenzja utworu literackiego (poddająca pod ocenę jego merytoryczną i estetyczną wartość), lecz jego popularność wśród czytelników stanowi podstawowe kryterium oceny. W bezwzględnym świecie ekonomii i biznesu, książka stała się niczym innym jak zwykłym produktem

marketingowym. Aby ją sprzedać stosuje się więc rozmaite triki marketingowe, których początków należy szukać znacznie wcześniej niż li tylko w procesie sprzedaży. Spośród wielu pozycji książkowych, to właśnie poradniki stają się współczesnym nośnikiem informacji. Znakomita większość poradników pisana jest więc na „zamówienie”. I tak na długo przed procesem powstania książki, najpierw bada się tzw. rynek zbytu. W procesie obserwacji społeczeństwa; jego upodobań, potrzeb, fascynacji konkretnym tematem lub osobą, aktualną modą lub ważnym problemem społecznym, podejmuje się decyzję dotyczącą zarówno tematu jak i nazwiska autora poradnika. Po obu stronach granicy znajdziemy więc wiele przykładów literatury poradnikowej, której autorami są tzw. celebryci. Osoby popularne, cieszące się szacunkiem czy sympatią społeczną, stają się więc za przyzwoleniem swoich sympatyków „ekspertami” w danym temacie. Rola tego rodzaju literatury poradnikowej nie wykracza jednak poza jej ludyczną funkcję. Na plan pierwszy wysuwa się zabawowo-relaksacyjna funkcja literatury, a nie informacyjna, jak ma to miejsce w przypadku literatury fachowej. Zasadniczo możemy więc wyróżnić dwie grupy autorów poradników. Do pierwszej należy zaliczyć „autentycznych ekspertów” – reprezentantów różnych profesji, dzielących się z czytelnikami własną wiedzą i doświadczeniem. Wymieńmy kilka tytułów czeskich:

Cvičení pro hyperaktivní děti (M. Zemánková – lekarz pediatra, neurolog dziecięcy, J. Vyskotová – fizjoterapeutka, rehabilitantka), *Fotokuchařka* (J. Drábek – kucharz), *10 kroků k vyššímu výkonu pracovníků*, *10 nejdražších manažerských chyb* (J. Urban – psycholog, doradca zawodowy), *20 Typů lidí – jak s nimi jednat, jak je vést a motivovat*, *Jak vést rozhovory s podřízenými pracovníky* (F. Bělohávek – psycholog/specjalizacja – zarządzanie zasobami ludzkimi), *Moderní rétorika: Jak mluvit k druhým lidem, aby nám naslouchali a rozuměli* (A. Špačková – wykładowca retoryki w AMU w Pradze), *Jak (ne)rozumět emocím stárnoucích rodičů*, *Proč mi děláš scény?! Aneb máte doma hysterického partnera?*, *Asertivní žena*, *Proč se mnou nemluvíš ?!* (T. Novák – psycholog, doradca małżeński), *Šťastná kniha*

(B. Šťastná – dziennikarka), *Příručka pro neposlušné ženy* (I. Obermannová – pisarka, scenarzystka) oraz polskich przykładów: *Życie we dwoje* (K. Jurkowska, M. Liszyk-Kozłowska – psychoterapeutki), *Doktor klaun! Terapia śmiechem, wolontariat, edukacja międzykulturowa* (P.Grzybowski – dr nauk humanistycznych/pedagog), *Cisza. Esencja naszego umysłu* (R.Klein – pedagog, pisarz, muzyk), *Poradnik na czas przełomu: o stresie, wypaleniu oraz drogach powrotu do życia w równowadze*, *Nie musisz być najlepsza: jak nie wpaść w pułapkę perfekcjonizmu, uniknąć stresu i wypalenia* (A. Perski – psycholog), *Seks jest boski, czyli erotyka katolika* (K. Knotz – ksiądz katolicki, dr teologii pastoralnej), *Porady na zdrady* (M.Popowski – detektyw, I. Konieczna – dziennikarka), *Zmień swoje życie z Ewą Chodakowską* (E. Chodakowska – sportowiec, trenerka fitnessu), *Pascal kontra Okrasa* (P.Brodnicki, K.Okrasa – kucharze).

Analizując zawartość merytoryczną wskazanych czeskich i polskich poradników, należy stwierdzić, że ich autorzy to bez wątpienia eksperci w swojej dziedzinie. Ich spostrzeżenia oraz rady znajdują głębokie uzasadnienie w wieloletniej praktyce oraz doświadczeniu zawodowym. W tym aspekcie współczesne poradniki nawiązują do tradycji swoich poprzedników sprzed stuleci. Do wyraźniejszych zmian doszło jednak na polu językowym. Poważna, miejscami pompatyczna forma języka starszych poradników, z czasem ustąpiła miejsca mniej formalnemu komunikatowi. Potoczna forma wypowiedzi, okraszona niejednokrotnie żartem (sytuacyjnym czy językowym) to w wielu współczesnych poradnikach świadomie stosowany przez ich autorów chwyt marketingowy. Skracanie dystansu pomiędzy nadawcą a odbiorcą czyni literaturę poradnikową bardziej powszechną i bardziej przystępną w odbiorze:

Sestry, křičte a nenoste mašle. Neomlouvejte se. Chtěla bych vám dát spoustu rad, ale jsem bezradná, musíme je nalézat spolu a po kouskách, jako když čarodějnice mumlá [...] Nebudu se vždy vyjadřovat, srozumitelně, za prvé, za druhé, za třetí, proč také, stejně mi rozumíte i beze slov a mezi řádky (Obermannová 2005, s. 7).

Drugą grupą autorów poradników można określić mianem „samozwanych ekspertów”. W jej poczet zaliczymy szerokie grono osób

popularnych, rozpoznawalnych, określanych również mianem gwiazd. Zarówno w Polsce jak i w Czechach znajdziemy szereg nazwisk autorów, którzy przy aprobachie swoich sympatyków wcielają się w rolę ekspertów. Popularność literatury poradnikowej tej grupy autorów, na ogół jest porównywalna z ich popularnością medialną. I tak coraz częściej rad dotyczących dobrej kondycji fizycznej i psychicznej, kulinariów, porządków, dobrych manier, relacji partnerskich, zdrowia czy też świadomego macierzyństwa udzielają osoby ze świata show-biznesu (aktorzy, osobowości ze świata telewizji, piosenkarze, dziennikarze czy politycy).

Na polskim rynku wydawniczym znajdziemy następujące pozycje książkowe: *Jak dobrze wyglądać po 40* K. Ibisz (poradnik prezentera telewizyjnego), *Sexy Mama. Bo jesteś kobietą!* K. Cichopek (zbiór rad dotyczących dobrego wyglądu autorstwa aktorki), *Perfekcyjna pani domu. Poradnik* M. Rozenek (poradnik autorki programu telewizyjnego o tym samym tytule), *Kochaj i rozmawiaj. Rozmowy Pauliny Młynarskiej i jej córki Alicji Neuman o odpowiedzialnym życiu seksualnym* P. Młynarska, A. Neuman (poradnik dziennikarki), *Siostry gotują* A. Popek. M. Krupa (książka kucharska autorstwa prezenterki telewizyjnej), *Kuchnia haute couture* M. Grycan (książka kucharska celebrytki).

W Czechach natomiast jednym z bardziej spektakularnych przykładów współczesnych poradników jest twórczość pisarska oraz blogerska⁴ małżeństwa – Alice i Davida Kiršów. A. Kirš autorka książki *17 tváří ženy* swój poradnik adresuje przede wszystkim kobietom, które podobnie jak ona sama, na różnych etapach życia wcielała się w odmienne role:

⁴ A.i D. Kirš są autorami bloga zatytułowanego Bud' šťastný, w którym przy współpracy internautów publikują artykuły, rady, opowiadania dotyczące m.in.: zdrowia, miłości, seksu i partnerstwa, feng shui itp. Myślą przewodnią bloga jest: Učíme se žít život naplno se vším, co přináší. Učte se, sdílejte a berte si zde to, co právě potřebujete. Adres internetowy bloga: <http://budstastny.cz/blog/o-budstastny/>.

Tato kniha je o mých životních lekcích. O životních rolích. O mém procesu růstu a poznávání se. O velkých AHA momentech, uvědomění a změnách, které jsem na své cestě ke spokojenému životu udělala. Je to můj životní příběh, o který se toužím podělit (Kirš 2014, s. 2).

Wśród innych popularnych pozycji poradnikowych warto wymienić: *Vaříme v pohodě a s láskou* E. Pilarová, J. Kolomazník (książka kucharska popularnej aktorki), *Vaříme podle Herbáře – 200 receptů a rad pro zdraví a inspiraci* L. Rybová, K. Wintrová (poradník kulinarní autorstwa modelki oraz piosenkarki), *Moderní snář Heleny Růžičkové* H. Růžičková (sennik w interpretacji znanej aktorki):

Spánek je velký dar, který nám příroda dala proto, abychom vůbec mohli žít. Já mám sny ve velké vážnosti a za mnohé jim děkuji. Pomohly mi, když mi bylo těžko, když jsem nevěděla, jak mám dál žít. A tak jsem sedla a dala dohromady snář, na který jsem se vlastně připravovala celý život. Sny mě totiž zajímají už od dětství. Často se mi něco zdálo a ráno jsem měla potřebu své sny vyprávět mamince a tatínkovi. Maminka byla z Jugoslávie a v symbolice snů se vyznala, proto mi pokaždé můj sen vysvětlila. A teď mohu zas vaše sny, prostřednictvím tohoto snáře, vysvětlit i já vám (Růžičková 2013, s. 4).

Kolejne przykłady czeskiej literatury poradnikowej należą do niezwykle popularnej pisarki, aktorki oraz scenarzystki H. Pawlowskiej: *Až se mě dcera zeptá, Zeptej se mámy aneb 100 receptů, jak se dožít 100 let* oraz *Chu do života – Rady a recepty, abyste nezabili sebe ani ostatní* H. Pawlowská, L. Teprt (poradníci łączące elementy książek kucharskich, dowcipnych opowiaderek oraz życiowych rad):

Nikdy mne nenapadlo, že by má dcera stála o nějaké rady, notabene MOJE! Často mi zdůrazňovala, že ví všechno líp, protože je přece o pětadvacet let mladší! Teď je všechno jinak, ne proto, že bych zářačně omládla (což by se mi líbilo), ale protože má dcera si založila rodinu. Založila si ji v našem domě. A jednou přišla a zeptala se: Co mám uvařit, aby mě chtěl? Co mám předložit tchyni, aby pochopila, že jsem nejbáječnější na světě? Co mám sníst, abych zhubla?! A taky se zeptala úplně prostě: Co mám udělat se šunkou, aby neoschla? A tak vznikla tahle knížka *Až se mě dcera zeptá!* Jsou v ní totiž odpovědi na otázky mé dcery a jsou v ní konkrétní recepty i rady, jejichž pravdivost je ověřená zkušenostmi. A jestli náhodou i vy potřebujete vědět, jak rychle a bezbolestně zkrášlet a co předložit bestii, která koketuje s vaším mužem, tak se nechte inspirovat! [...] A tak vznikla knížka, kterou držíte v ruce. Jsou v ní Lubošovy odpovědi na otázky mé dcery a jsou v ní mé gastronomické vzpomínky,

pocity, historky a názory. Troufám si totiž tvrdit, že i já jsem odborník na jídlo. Proč?! Protože už jsem toho SNĚDLA HODNĚ! (Pawlowská, Teprt 2012, s.8)

Napsala jsem zodpovědného průvodce všech věcí, které by člověk ku mohl udělat radost. A protože už jen výraz chuť do života mi asociuje jídlo a protože jím šileně ráda a mám na jídlo pořád chuť, tak jsem ke svým optimistickým radám a postřehům zkušené ženy, matky, milenky a kuchařky přidala konkrétní recepty na lahůdky, které do každé zatemněné mysli vnesou jas. [...]

Takže, milé dámy, nevím, co zabere na muže. Kdybych to věděla, tak bych to pořád praktikovala. Nicméně existuje pár věcí, které na muže zabírají stoprocentně!

A to: Když na ně koukáte zářivě dychtivýma očima!

Zabírá taky, když na ně nekoukáte vůbec!

Zabírá, když se smějete! Když umíte báječně tančit!

Zabírá, když řeknete, že lepšího milence jste nikdy nepotkala! [...]

Hm. Existuje ještě jedna možnost – taky se na každého muže můžeme vykašlat! I když... co bychom pak dělaly s volným časem?!

No... mohly bychom si něco báječného uvařit.

Protože to – aspoň na mě – zabere vždycky!

P. S.: NEKUPUJ SI SEXY PRÁDLO,

JEN MU PŘEDHOŇ

SUPER ŽRÁDLO!(...) (Pawlowská, Teprt 2014, s. 14–15).

Subiektywizm oceny poradników wynika z rozbieżnej interpretacji treści przez odbiorców oraz oceny praktycznego zastosowania zawartych w nich rad. Jednak na ocenę wartości poradnika ma również niebagatelny wpływ osoba autora. Poradniki, których autorzy należą do kręgu osób popularnych, rozpoznawalnych cieszą się większą popularnością wśród czytelników. W ten oto sposób, odbiorcy literatury (często nieświadomie) stawiają znak równości pomiędzy wartością dzieła literackiego, a własnymi sympatiami bądź antypatiami.

Dawniej bycie autorem książki równoznaczne było z byciem pisarzem lub/i wysokiej klasy ekspertem. Dziś do miana autora książki pretendują również osoby, które nie mają niczego ponadstandardowego do zakomunikowania. Wiedza takich autorów nie wykracza często poza ogólnie dostępne informacje, ich doświadczenia życiowe również nie uprawniają do dawania wskazówek/rad czytelnikom. Skąd więc tak duża popularność coraz prężnie rozwijającej się gałęzi czytelnictwa? Otóż ogromne zainteresowanie tego rodzaju literaturą,

znajduje uzasadnienie w dążeniu przez jej odbiorców do osiągnięcia życiowego sukcesu oraz samoakceptacji. Autorzy poradników – ikony sukcesu, dla wielu czytelników stanowią wzór do naśladowania oraz dają im nadzieję na jego osiągnięcie. Wzrost zainteresowania literaturą poradnikową zdradza również zmianę sposobu życia jego czytelników. Coraz większa ilość obowiązków oraz wzrost tempa życia, powodują zmianę oczekiwań odbiorców wobec literatury w ogóle. Poradnik, jako jedna z odmian gatunkowych literatury popularnej realizuje podstawowe zadania tej dziedziny twórczości literackiej – utwory adresuje do jak najszerszego kręgu odbiorców, posługuje się przystępnym, lapidarnym językiem oraz uproszczonymi schematami fabularnymi. Wiele poradników ze względu na swoją konstrukcję, stanowi dla czytelnika gotowy schemat do zastosowania. Wystarczy podczas lektury wcielić się w jedną z ról. Tego typu poradniki przybierają najczęściej formę dialogu:

- K:** Czy to oznacza, że jeśli chcę być szczęśliwa w miłości, to muszę najpierw przyjrzeć się mojej przeszłości? Poszukać w niej odpowiedzi na pytania, skąd wiem, jaki ma być mój mężczyzna, jaki ma być mój związek?
- M:** To zależy. Czasami mamy tak wspierające nas, dobre doświadczenia w miłości, że wiele z nich czerpiemy. I spontanicznie potrafimy być z drugim człowiekiem. Co innego, gdy czujemy się samotni, niezależnie od tego, czy jesteśmy w danym momencie życia sami czy w związku. Wtedy oczywiście też nie musimy analizować naszych korzeni. Możemy żyć tak jak dotąd i budować kolejny związek, znaleźć następnego mężczyznę, który też od nas odejdzie.
- K:** Albo my od niego odejdziemy.
- M:** Tak, ale będziemy mówiły, że to jego wina. I w konsekwencji nie dojrzejemy do tego, by dostrzec, że to my wchodzimy w kolejny związek bez umiejętności stworzenia trwałej relacji. Nosimy w sobie taką wizję partnera i więzi z nim, która nas ogranicza. Często dochodzi do tego niskie poczucie własnej wartości (Jurkowska, Liszyk-Kozłowska 2012, s.18).

Taka konstrukcja wypowiedzi literackiej, pozwala odbiorcy wejść w gotową już rolę – w omawianym wypadku pacjenta. Zestaw pytań i odpowiedzi stanowi tu zbiór wątpliwości oraz porad, z którymi może identyfikować się niemal każdy czytelnik.

Analiza literatury poradnikowej ujawnia również odmienne grupy jej odbiorców. Pierwszą z nich stanowią czytelnicy traktujący porad-

niki dosłownie i bardzo serio. Jest to grupa odbiorców, która bezkrytycznie wierzy poradnikom i nieustannie poszukuje w nich życiowej recepty na: szczęście, zdrowie, sukces, miłość etc. Drugą grupę odbiorców stanowią czytelnicy, którzy nauczyli się traktować i czytać ją wyłącznie w celach rozrywkowych. Na plan pierwszy wysuwa się tu wspomniana wcześniej ludyczna funkcja literatury, której nadrzędnym celem jest po prostu bawić. Wreszcie trzecia grupa odbiorców – to świadomi oraz wymagający czytelnicy, którzy poszukają w niej fachowych wskazówek, odpowiedzi na nurtujące ich pytania.

Światowe rynki księgarskie dyktują trendy, którymi podążają lub podążać będą również: czeska i polska literatura poradnikowa. Obecnie w dobrym tonie jest nadawać poradnikom niezrozumiałe tytuły, które w żaden sposób nie odzwierciedlają zawartości książki. Ten (skuteczny zresztą) chwyt marketingowy ma za zadanie przyciągnięcie uwagi potencjalnego czytelnika. Aktualne dane pokazują również, że każdy poczytny poradnik powinien mieć swoją antywersję. Tak, więc zgodnie z zasadą antynomii, jeśli na rynku znajdują się poradniki z serii *Jak schudnąć*, niemal natychmiast pojawiają się ich odpowiedniki np. *Sztuka obżerania* itp. Tytuły poradników - przykładów z literatur obcych, ujawniają również kolejną zasadę skutecznej promocji, która pokazuje, że podstawą marketingowego sukcesu jest intrygujący tytuł. Coraz rzadziej dziwią czytelników mało zrozumiałe, śmieszne lub bulwersujące tytuły: *Czy twój kot jest gejem?*, *Jak przetrwać w związku z idiotą*, *Kupuj keczup w maju, a lataj w południe*, *Jak czerpać zyski z wniebowzięcia* itp.

Pytanie o miejsce oraz wartość poradników na rynku literackim pozostaje otwarte. Długowieczna tradycja tego rodzaju literatury wskazuje na jej nieustanną zmianę i rozwój. Ocenie odbiorców należy pozostawić jej społecznie pożyteczny charakter. Aksjologiczny aspekt literatury poradnikowej skupia się na jej ocenie pod względem poznawczym, estetycznym, ekonomicznym czy moralnym. Ta wielopłaszczyznowość z jednej strony dowodzi jej bogactwa, z drugiej natomiast nie ułatwia postawienia jednoznacznej diagnozy – co stanowi wartość nadrzędną (*summum bonum*) tej gałęzi literatury? Literatura

poradnikowa rozpatrywana w kontekście zaspokajania przez nią określonych potrzeb czytelników, zawsze podlegać więc będzie wartościowaniu subiektywnemu. Bowiern każdy z odbiorców nastawiony jest na jej indywidualny odbiór.

Literatura

- Bahenská M., 2005, *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*, Praha.
- Bezeční Z., 1999, *Sňatky české šlechty v 19. století*, in: *Petrbok: Sex a tabu v české kultuře 19. století*, Praha.
- Bělohávek F., 2009, *Jak vést rozhovory s podráženyými pracovníky*, Praha.
- Bělohávek F., 2012, *20 Typů lidí – jak s nimi jednat, jak je vést a motivovat*, Praha.
- Brodnicki P., Okrasa K., 2013, *Pascal kontra Okrasa*, Warszawa.
- Celnart E., 1848, *Manualik damski czyli sposób odbywania paryskiej gotowalni obejmujący najpewniej a nieszkodzące sposoby zachowania piękności, naprawienia wad natury bez nadwężenia zdrowia, sztukę ubierania się przyzwoicie we wszelkich okolicznościach i sposób podobania się*, Wrocław.
- Chodakowska E., 2013, *Zmień swoje życie z Ewą Chodakowską*, Warszawa.
- Drábek J., 2014, *Fotokuchařka*, Praha.
- Dziekoński T., 1828, *O wychowaniu dzieci ze szczególniejszem do płci żeńskiej zastosowaniem*, Warszawa.
- Grzybowski P.P., 2012, *Doktor klaun! Terapia śmiechem, wolontariat, edukacja międzykulturowa*, Kraków.
- Horská P., 1999, *Naše prababičky feministky*, Praha.
- Jurkowska K., Liszyk-Kozłowska M., 2012, *Życie we dwoje*, Warszawa.
- Kirš A., 2014, *17 tváří ženy*, Praha.
- Klein R., 2012, *Cisza. Esencja naszego umysłu*, Katowice.
- Knotz K., Strączek K., 2010, *Seks jest boski, czyli erotyka katolika*, Kraków.
- Lompa J., 1852, *Złota rodzinna księżeczka, czyli najwyborniejszy skarb domowy dla wszelkich stanów i zewsząd za skuteczny uznany*, Leszno.
- Łukaszewicz J.A., 1895, *Złota książka polskiej dziewicy*, Kraków–Przemyśl.
- Nakwaska K., 1843, *Dwór wiejski. Dzieło poświęcone gospodyniom polskim, przydatne i osobom w mieście mieszkającym*, Poznań.
- Novák T., Drinocká H., 2002, *Proč mi děláš scény?! Aneb máte doma hysterického partnera?*, Brno.
- Novák T., 2009, *Asertivní žena*, Praha.
- Novák T., 2013, *Proč se mnou nemluvíš ?!* Praha.
- Novák T., 2014, *Jak (ne)rozumět emocím stárnoucích rodičů*, Praha.
- Obermannová I., 2005, *Příručka pro neposlušné ženy*, Praha.

- Paulizki H.P., 1828, *Medycyna dla ludu wiejskiego zawierająca przepisy rozsądnego pielęgnowania zdrowia, unikania i leczenia zwyczajnych chorób małą liczbą pewnych środków lekarskich, a szczególnie przyzwoitym zachowaniem się, służąca plebanom, felcerom i rozsądnym gospodarzom, osobiście w okolicach, które lekarzów nie mają*, Wilno.
- Pawłowska H., Teprť L., 2012, *Až se mě dcera zeptá*, Praha.
- Pawłowska H., Teprť L., 2013, *Zeptej se mámy aneb 100 receptů, jak se dožít 100 let*, Praha.
- Pawłowska H., Teprť L., 2014, *Chut do života - Rady a recepty, abyste nezabili sebe ani ostatní*, Praha.
- Perski A., 2004, *Poradnik na czas przełomu: o stresie, wypaleniu oraz drogach powrotu do życia w równowadze*, Warszawa.
- Perski A., Rose J., 2010, *Nie musisz być najlepsza: jak nie wpaść w pułapkę perfekcjonizmu, uniknąć stresu i wypalenia*, Warszawa.
- Plater-Zyberkówna C., 1903, *Kilka myśli o wychowaniu w rodzinie*, Warszawa.
- Popowski M., Konieczna I., 2010, *Porady na zdrady*, Warszawa.
- Rościszewski M., 1905, *Panna dorasta w rodzinie i społeczeństwie. Podręcznik życia praktycznego dla dziewcząt polskich wszelkich stanów*, Warszawa.
- Růžicková H., 2013, *Moderní snář Heleny Růžickové*, Praha.
- Smythersová R., 1894, *Rady a pokyny pro mladou nevěstu. Kterak se chovati a jak zacházeti s intimními a osobními vztahy ve svazku manželském ku prospěchu nezrušitelnosti této požehnané svátosti a pro slávu boží*.
- Staffe B., 1894, *Piękność i zdrowie. Praktyczne rady, wskazówki i przepisy dla kobiet*, Warszawa.
- Szczyciński Ł.F., 1843, *Poradnik domowy obejmujący sekreta gospodarskie, czyli zbiór przeszło 300 doświadczeń i sposobów w rozmaitych potrzebach gospodarskich, użyciu kuchennym, lekarskim, tudzież w fabrykach i handlu*, Warszawa.
- Swobodówna J., Horoszkiewiczowa E., 1913, *O przyzwoitem zachowaniu się młodej panienki*, Kraków.
- Špačková A., 2009, *Moderní rétorika: Jak mluvit k druhým lidem, aby nám naslouchali a rozuměli*, Praha.
- Šťastná B., 2013, *Šťastná kniha*, Praha.
- Urban J., 2012, *10 kroků k vyššímu výkonu pracovníků*, Praha.
- Urban J., 2010, *10 nejdražších manažerských chyb*, Praha.
- Zachowanie żywota panińskiego przez trzynaście artykułów, których panny naśladować mają*, Wydawnictwo F. Ungler, 1530, Kraków.
- Zemánková M., 2010, *Cvičení pro hyperaktivní děti*, Praha.
- Zíbrť Č., 1890, *Poctivé mravy a společenské řády při jídle a pití*, Praha.
- Zíbrť Č., 1927, *Staročeské umění kuchařské. Praha : Stará garda mistrů kuchařů*, Praha.